

KAIMO PLĖTROS POLITIKOS FORMAVIMAS, ĮGYVENDINANT JONO PRANO ALEKSOS LIETUVOS VIZIJĄ

Jonas Jasaitis

Šiaulių universitetas

Anotacija

Straipsnyje apžvelgiamas prieškarinio Lietuvos ilgamečio žemės ūkio ir valstybės turtų ministro, ekonomisto ir sociologo mokslinis palikimas, sukauptas daugiausia dvidešimtojo amžiaus trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje. Tuo laikotarpiu buvo įvykdyta kardinali žemės reforma. Per gana trumpą laiką susiformavo gausi šeimos ūkių sistema, sąlygojusi naujos socialinės klasės – ūkininkų atsiradimą. Savarankiškai veiklą planuojančių ūkininkų ir verslininkų įtakos stiprėjimas sąlygojo vidurinėsios klasės – svarbiausios pilietinės visuomenės dalies, jautusios savo atsakomybę už valstybės raidą, formavimąsi. Lietuvoje atsirado nauja šeimos būsto – vienkieminė ūkininko sodybos samprata, sustiprėjo kaimiškųjų vietovių vaidmuo valstybės ekonomikoje, ypač jos eksporto struktūroje ir nacionalinės valiutos vertės stiprėjime.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę po penkis dešimtmečius užtrukusios aneksijos tenka spręsti analogiškus socialinius ir ekonominius uždavinius visiškai pasikeitusioje globalioje aplinkoje. Vėl iškyla savarankiško ir samdomo darbo santykio, ūkių dydžio, agrarinės veiklos turinio, kuri sąlygoja nuolat kintanti produkcijos paklausa, miesto ir kaimo partnerystės klausimai.

Pagrindiniai žodžiai: šeimos ūkis, kaimo raida, verslo savininkas, samdomas darbuotojas, ūkio diversifikacija, mokslinis palikimas, strategija.

Įvadas

Lietuva, formuodama savo raidos strategiją, susiduria su analogų neturinčiais ekonominės, socialinės ir kultūrinės situacijos pokyčiais. Vienu iš svarbiausių jos strateginių uždavinių yra pilietinės visuomenės ugdymas. Dabartinė Lietuvos piliečių dauguma turi iš naujo apmąstyti savo santykius su valstybe, peržiūrėti tokių sąvokų, kaip privatus verslas, savininkas, samdomasis darbas ir t. t. turinį. Mūsų visuomenė paprasčiausiai nėra įpratusi gyventi demokratinėje valstybėje ir neturi jokios pilietinio dalyvavimo, planuojant ūkio ir kultūros raidą, patirties. Po nepriklausomybės atkūrimo praėję du dešimtmečiai iš tikrųjų buvo tik pereinamasis iš totalitarinio į demokratinį valdymą laikotarpis, kuris dėl dažnų svyravimų ir klaidų bei jų sąlygotų neigiamų pasekmių dar nėra pasibaigęs. Nema-

žos gyventojų dalies sąmonėje valstybė tebėra vertinama kaip kažkas svetima, neatsiejama nuo prievartos ar bent nuolatinio raginimo: dirbti, laikytis įstatymų ir pan. Kasdieninė gyventojų elgsena, kurią sąlygoja labai prieštaringa jų patirtis, net labai optimistiškai nusiteikęs stebėtojas vargu ar galėtų traktuoti kaip jų pilietinę laikyseną. Apie tai liudija tiek pastovus nesuskalbėjimas tarp valdymo institucijų ir visuomenės, tiek ir nuolatinis įstatymų bei taisyklių ignoravimas, primityvi pažiūra į valstybės turta, biudžeta ir piliečių teises bei pareigas.

Daugeliui dar labai sunku suvokti savo asmeninę atsakomybę už tautos ir valstybės likimą. Dabartinėje visuomenėje labai gajos primityvios individualistinės nuostatos, kai visi poelgiai vertinami tik asmeninės naudos aspektu. Ne vienas politikos apžvalgininkas yra pastebėjęs, kad nemaža Lietuvos dabartinės visuomenės narių nesuvokia asmenybės ir valstybės ryšių turinio, netapatina savęs su savo valstybe, o sąvoką „valstybė“ prilygina „valdžios“ sąvokai. Atseit, bloga valstybė, nes ją valdo bloga valdžia.

Žinoma, tokios nuostatos labiausia būdingos posovietinio regiono valstybėms. Pavyzdžiui, kad ir kaip kritiškai savo valdančiuosius vertina į giliausią ekonominę krizę patekę graikai, bet jie niekada neniekina savo tėvynės – Graikijos. Mūsų kaimynai lenkai net aštriausio visuomenės nepasitenkinimo momentais nepuola aiškinti pašaliečiams, kokia „baisi valstybė“ neva esanti Lenkija, kaip tai daro gana dažnas asmuo, turintis Lietuvos Respublikos pasą. Užtenka pavartyti praktiškai bet kurios bent kiek populiareesnės lietuviškos internetinės svetainės komentarus. Net jeigu sutiktume su prielaida, kad juos dažniausia impulsyviai rašo ar net tiražuoja neigiamų emocijų apimti asmenys, vis tiek negalėtume atmesti akivaizdaus fakto, kad nepasitenkinimas esama valdžia neretai yra peraugęs net į neapykantą savo šaliai – gimtajam kraštui.

Kuriant efektyvesnę pilietinės visuomenės formavimosi strategiją, gali praversti susipažinimas su nepriklausomos (1918–1940 m.) Lietuvos vidaus ir užsienio politikos formavimosi principais, to laiko-

tarpio kultūra ir pilietinėmis tradicijomis, planuotomis, bet dėl okupacijos nebesuspėtomis įgyvendinti ilgalaikėmis strategijomis. Lietuvos aneksijos (1940–1990 m.) metais išaugo dvi gyventojų kartos, neturėjusios beveik jokių galimybių pažinti nepriklausomos valstybės gyvenimo, suvokti, kaip buvo kuriamas jos valdymo aparatas, valstybės ūkis, švietimo, sveikatos apsaugos ir kitų socialinių paslaugų sistemos, kaip buvo kuriama sava valiuta ir įtvirtinama savarankiška finansų sistema, kokių vaidmenį suvaidino ryškiausios to meto Lietuvos asmenybės.

Per visą aneksijos laikotarpį visuomenėje, ypač jaunojoje kartoje okupacinė administracija formavo labai negatyvų valstybės praeities vertinimą. Nepriklausoma Lietuva aneksijos laikotarpio vadovėliuose ir visoje viešojoje erdvėje buvo žeminama ir šmeižiama, vadinama atsilikusia, neva turėjusią autokratinę valdymo sistemą ir įteisinsią daugumos gyventojų („liaudies“) išnaudojimą. Vargu ar begalima sugalvoti ką nors ciniškesnio, kai okupacinė administracija verčia užgrobto valstybės gyventojus aukštinti jiems primestą totalitarinį režimą kaip „patį demokratiškiausią pasaulyje“ ir tuo pat metu niekinti savarankiško tvarkymosi laikotarpį.

Tačiau per penkis dešimtmečius pastoviai kartojama įžūli propaganda paliko labai gilius randus aneksuotos teritorijos gyventojų mąstysenoje. Negaudama alternatyvios informacijos ir jausdama nuolatinę represijų baimę, tam tikra visuomenės dalis įžūlų okupantų melą priėmė kaip tariamai objektyvų mūsų praeities vertinimą. Todėl dabar tenka iš naujo atrasti tai, kas buvo priverstinai nugramzdinta užmarštin, įvertinti tragišką valstybės istorijos laikotarpį bei jo ryškiausias asmenybes. Tarp tokių užmirštų, o tiksliau kalbant, dabartinei kartai nežinomų Lietuvos asmenybių iškyla ir buvęs žemės ūkio ir valstybės turtų ministras, ekonomistas, sociologas ir nepriklausomybės puoselėtojas profesorius Jonas Pranas Aleksa (1879–1955). 1921 metų leidinyje „Lietuvos Respublikos kūrėjų ir tautos kultūros ir meno darbininkų albumas“ jau įdėta jo nuotrauka su netrumpu nuveiktų darbų aprašymu. Įvertinti jo indėlį į nepriklausomos valstybės kūrimą būtina ne tik todėl, kad privalu atkurti istorinę tiesą, bet ir juo pasinaudoti, formuojant dabartinę Lietuvos strategiją.

Mūsų tyrimų tikslas – išryškinti tas J. P. Aleksos nuostatas, kurios gali pasitarnauti, formuojant šiuolaikinę regioninę politiką, naują miesto ir kaimo partnerystės sampratą bei kaimo plėtros metodologiją. Būtina apibrėžti esminius principus, kurių reikia laikytis, kad ne tik būtų ištaisytos per pastaruosius du dešimtmečius padarytos valdymo klaidos, bet ir iš naujo įvertintas kaimiškųjų vietovių ir jų gyventojų vaidmuo dabartiniame poindustrinės visuomenės formavimosi tarpsnyje. Sprendžiant šiuos uždavinius analizuojama

mas tiek išlikęs paties J. P. Aleksos rašytinis palikimas bei kitų autorių pasisakymai apie jo veiklą, tiek ir mūsų nuo 2004 metų Lietuvos agrarinės ekonomikos institute, o nuo 2005 metų – Šiaulių universitete atliktų tyrimų duomenys.

1. Žemo urbanizacijos lygio vietovių ir jų gyventojų sampratos pokyčiai

Kaip rodo daugelio teorinių šaltinių analizė, po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje intensyviau plėtojama urbanizacija suformavo gana ryškų miesto ir kaimo sąvokų atskyrimą. Miestas buvo tapatinamas su ūkio ir kultūros pažanga, tuo tarpu kaimas dažniausiai vertintas neigiamai arba primityvokai sentimentaliai jį idealizuojant, kaip tėviškę, iš kurios kilęs naujasis „miestietis“.

1925 metais išleistame veikale „Lietuvos kaimas ir žemės ūkis“ J. P. Aleksa rašė: „Labai mėgdavome, dar ir šiandien mėgstame paminėti, kad mes kuone visi – ūkininkų vaikai, kad Lietuva – tai žemės ūkio kraštas, kad mumyse gyvuoja tvirta ir sveika kaimiečių dvasia. Per įvairius pokylius, Seimo deklamacijose ir šiaip kokia proga mes mėgstame savo kaimu (kai kada ir žemės ūkiu) pasigirti, mėgstame „pagerbti“ savo bočių „šiaudinę pastogę“. Bet tuo paprastai ir baigiasi mūsų rūpesčiai savo kaimu, savo žemės ūkiu. Mes gi, t. y. mūsų šviesuomenė, dargi nesirūpinome ir dar šiandien nesirūpiname sužinoti, kas yra tas mūsų žemės ūkis, kiek mūsų kaime dar yra užsilikę gyvumo ir ar apskritai mūsų kaimas sugebės ir kaip sugebės ištvirti ir verstis naujomis gyvenimo sąlygomis. <...> Taip elgėsi dažnai net tų grupių žmonės, kurie savo partiniams susimetimams buvo pasiėmę „žemdirbiško“ pobūdžio pasivadinius.“

Kalbėdamas apie pasirengimą 1926 m. rinkimams, J. P. Aleksa svarsto apie būtinybę stiprinti ūkininkų politinį vaidmenį: „Rišamas per šiuos rinkimus klausimas, ar ūkininkai paims valdžią į savo rankas, ar ji ir toliau pasiliks pašalinėse, neūkiškose rankose“. Skyriuje „Gamintojo ir vartotojo būdų skirtumai“ jis pabrėžia: „kaimus viensėdžiais skirstydami, mes tuo darome labai svarbų žygį, kad sustiprintume mūsų ūkininko individualizmo augimą“. Individualizmas šiame kontekste suprantamas kaip savarankiškumas ir atsakomybė. Kiek vėliau parengtame veikale „Ūkininko ūkis ir ūkininkas XX a. viduryje“ sakoma: „Paisydami savo tautos tolimesnės ateities ir ūkininkijos sveikos plėtotės reikalų, turime pageidauti, kad į organizuotų kūrybos pagrindais ūkininkų rankas pradėtų grįžti tinkama įtaka viso krašto tiek ekonominiam ir politiniam, tiek kultūriniam gyvenimui tvarkyti.“

1927 metų publikacijoje „Kuriuo keliu eisime“, jis sarkastiškai pastebi: „Daugelis mūsų inteligentų, net tie, kurie save priskiria prie kraštutiniausių demokratų, iš tikrųjų į mūsų kaimietį žiūri su panieka. Vien

pilką masę tenai temato, vien kaip į minią žiūri į mūsų ūkininkiją. Kad iš ūkininkijos galima būtų susilaukti ko nors gražaus ir didingo, jie netiki.“ Tokį požiūrį J. P. Aleksa vertina itin griežtai, pabrėždamas, „kad yra nutrūkę gyvi santykiai tarp jų ir kaimo, kad jie yra vien vėjo blaškomi aplinkybių vergai, kad iš savo tautos gyvybės versmių jie jau nebegeria gyvojo vandens“.

Nuo šių publikacijų pasirodymo praėjo daugiau kaip aštuoni dešimtmečiai. Domėdamiesi, kaip pasikeitė kaimo ir jo gyventojų vertinimas mūsų laikmetyje, panagrinėjome vienos neseniai vykusios diskusijos apžvalgą. Praėjusių metų rudenį Anykščiuose įvyko Lietuvos ir užsienio mokyklų lituanistų konferencija „Mokyklinei lituanistikai aktualūs atradimai ir išvalgos“. Ją organizavo asociacija „Lituanistų sambūris“, LR švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus universitetas, Vilniaus edukologijos universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Ugdymo plėtotės centras, Anykščių A. Baranausko vidurinė mokykla. Taigi vargu ar kas nors neigtų, kad čia buvo susirinkusi solidi, inteligentiška publika.

Vienas iš aktyvių diskusijos dalyvių, literatūrologas R. T. taip išdėstė savo požiūrį: „Dažnas, pasiklausęs mano kalbų apie lietuvių literatūrą, gali pagalvoti, jog aš – gimęs ir augeš kaime – labai džiaugiausi žemdirbio gyvenimu, jo buitimi ir darbais, mėgavausi gamtos artumu ir pan., todėl man nieko kito nebėliko kaip tik patetiškai kalbėti apie lietuvių literatūrą ir šlovinti joje randamus agrarinės kultūros elementus. Nieko panašaus – nemėgau to kaimo nuo pat paauglystės ir stengiausi iš jo pabėgti kuo toliau, į didžiuosius miestus, kur daug kultūrinio judėjimo, kūrybinės veiklos, kur žmonės mato kažką daugiau nei buroklų laukus ir kiaulės uodegą. Gamta žmogų bukina, o žemės darbai – alina. Jokio čia grožio ir prasmės (mūsų išryškinta – J. J.). Visą kaimo gyvenimo prasmę sukuriame mes, išsilavinę žmonės, intelektualinės veiklos sferoje sustiprinę savo vaizduotės galias.“

Kiekvienam, bent kiek geriau žinančiam sovietinės aneksijos laikotarpį, perskaičius šiuos teiginius, atmintyje iškyla vadinamojo „kolūkinio“ laikotarpio kaimas su kiekvienai šeimai brigadininko paskirtais didžiuliais cukrinių runkelių laukais, su 60 arų „sodybiniu sklypu“ bei griežtai normuotu skaičiumi gyvulių, kuriuos šeimai buvo leista laikyti. Čia kalbama apie gyvenimą, kuriame praktiškai neegzistavo laisvalaikio sąvoka, nes grįžus iš „kolūkio“ visą likusį laiką tekdavo skirti tiems „arams“ ir nuosavam tvarteliui. Tai buvo būtinybė, norint išgyventi ir dar bent kiek padėti į miestą mokyti arba dirbti „pabėgusiems“ vaikams.

Toje pačioje diskusijoje R. T. paaiškina, kaip šis požiūris susiformavo: „Jaunystėje man nerūpėjo nei

gimtosios kalbos, nei tautos reikalai, man rūpėjo tik mano paties buvimo prasmė, tik mano savastis, neišsitenkanti provincialioje kasdienybėje. Tiesa, čia pat jis prisipažįsta: „Vis dėlto nesu iššokęs labai aukštai – mano tapatybė pasiekė tik etninės savasties lygmenį. Iki tautinės kultūros, aprėpiančios visą dabartinę ir istorinę Lietuvą, aš nesu išaugęs.“ Tarsi teisindamasis prieš patį save ar prieš kitus diskusijos dalyvius, toliau jis teigia: „Mane dabar jaudina tas pats kaimas, jo lėti žmonės, jo santūri, bet labai stiprių magiškų galių gamta. Net tie patys buroklų laukai ir kiaulių uodegos – visa tai buvo ir tebėra mano savastis, niekur nuo jų nepabėgau.“ Nežinančiam mūsų nesenos praeities būtų sunku suprasti tokius prieštaringsus pasisakymus apie gamtą, kuri ir „bukina“, ir turi „magiškų galių“.

Kitas minėtos diskusijos dalyvis D. K. pastebi: „Štai lietuvių tėvams pasirinkus, švietimo politikams pritarus, mokytojams entuziastingai dirbant Lietuvos mokyklų dalyje mūsų vaikai nuo penktosios klasės Lietuvos istorijos mokosi anglų kalba. <...> Tėvai ir mokytojai, regis, nori, kad vaikai kuo greičiau integruotųsi į tą pasaulį, kuris jiems atrodo gražesnis, patrauklesnis, patogesnis, kur viskas daug puikiau negu Lietuvoje. Švietimo politikai apie tokių procesų ilgalaikes pasekmes plačiau nediskutuoja.“

Diskusijoje dalyvavusi rašytoja V. J. perspėja: „Kai į užsienius emigruoja mūsų vaikai, jie nesuvalkio, kas jų laukia, nes mes nedrįsime ir nemokėjome jų perspėti.“ Šia proga tenka priminti apie tai, kad dabartinė Lietuvos piliečių emigracija yra pati didžiausia tarp visų Europos sąjungos valstybių: 2009 m. – 34,7 tūkst., 2010 m. – 83, 6 tūkst., 2011 m. – 57,2 tūkst. Per trejus pastaruosius metus Lietuva neteko daugiau kaip 175,4 tūkst. žmonių. Eurostat agentūra prieš keletą metų buvo paskelbusi prognozę, pagal kurią metinis Lietuvos gyventojų mažėjimo mastas galėjo siekti 17 tūkst. žmonių, t. y. tris kartus mažiau. Palygimui derėtų priminti istorikės Vitalijos Kasperavičiūtės pateiktus duomenis, kad per prieškarinės emigracijos bangos dvidešimtmetį (1920–1940) Lietuva iš viso neteko apie 100 tūkst. gyventojų, t. y. vidutiniškai po 5 tūkst. per metus. Akivaizdu, kad dabartinė emigracijos banga yra dešimteriopai didesnė.

Aukščiau minėtos lituanistų diskusijos dalyvis A. S. retoriškai klausia: „Ar mokytojas, kuris skatina jauną žmogų mokyti anglų kalbos ir greičiau išvažiuoti iš šalies, yra Lietuvos mokytojas?“ Jam antrinusį I. S. konstatavo: „Mes pakėlėme triukšmą tik tada, kai sužinojome, kad fizika, chemija mokoma angliškai. Baigę mokyklą vaikai negali laikyti valstybinio egzamino, nes jie moka lyg angliškai, lyg lietuviškai, bet nieko – gerai. Vienoje Alytaus mokykloje geografijos ir kitų dalykų mokoma prancūziškai, ten baisu pažiūrėti, kas darosi. Mokymo programos neatitinka nei lietuviškų, nei prancūziškų reikalavimų. Tose pamo-

kose istorijos ir geografijos suvokimas yra kitas. Sėdi dešimt mergaičių, joms pasakyta, kad po mokyklos važiuos studijuoti į Prancūziją, jos ir stengiasi. Pasirodo, prancūziškai vyksta ir fizinio pamoka. Tai jau tiesiog pasityčiojimas iš Lietuvos kultūros ir mūsų švietimo idėjų. Ir dar baisiau: tos pačios programos autorės dar samprotauja, kad ir etikos dalykai bus dėstomi angliškai! Kaip galima etika, kuri susijusi su mūsų kultūrine tapatybe, mokytis angliškai?“

Taigi šioje diskusijoje regime labai ryškias sąsajas tarp požiūrio į kaimiškąją Lietuvos teritoriją ir į visą mūsų valstybę. Praėjusio šimtmečio ir sovietinės aneksijos laikotarpio vaizdiniais besiremianti kaimiškųjų vietovių samprata tampa rimta kliūtimi, formuojant dabartinę jų ekonominę, socialinę ir kultūrinę plėtotę. Perėjimas nuo prievartinės kolektyvizacijos prie rinkos santykių vyko ypač sudėtingomis sąlygomis, neturint aiškios šių vietovių šiuolaikinio vaidmens vizijos. Atkūrus žemės privačios nuosavybės teisę nebuvo pasirūpinta ūkius atgavusių savininkų veiklos kooperacija. Absoliuti savininkų dauguma neturėjo nei žemės dirbimo technikos, nei supratimo apie šio verslo grįžimą į rinkos santykius. Kolektyvizacijos laikais sunaikinus buvusias vienkiemines ūkininkų sodybas, daugelyje po reformos atgautų sklypų nebuvo išlikę šiuolaikinei ūkinei veiklai tinkamų pastatų. Buvę kolūkių gamybiniai centrai praktiškai liko niekieno ir apie jų buvusį egzistavimą primena iki šiol styrantys fermų, mechaninių dirbtuvių, sandėlių ir net administracinių pastatų griuvėsiai.

Kooperaciją sutapatinus su buvusią kolektyvizacija buvo apleista, iššvaistyta ir sunaikinta agrarinio sektoriaus materialinė bazė, kurią buvo galima sėkmingai panaudoti pereinamuoju laikotarpiu. Netekus pagrindinių gamybos priemonių agrarinio sektoriaus vaidmuo sumažėjo drastiškai. Šiuo metu skiname tos sumaišties vaisius: ištuštėjusias gyvenvietes, apleistus dirbamos žemės plotus, nemažos dalies likusių gyventi kaime tapsmą socialinės pagalbos prašytojais. Per pastarąjį dešimtmetį praktiškai sunyko šių vietovių sveikatos apsaugos, švietimo, būtinio aptarnavimo ir gyventojų saugumo sistemos. Taupymo sumetimais uždarytos vietinės mokyklos, ambulatorijos, pašto skyriai. Logiškas tokios situacijos savaiminių pokyčių pavyzdys: uždarytoje priemiestinėje mokykloje įkurti ... senelių globos namai. Bene įdomiausia tai, kad šis sprendimas dabartinėje viešojoje erdvėje pateikiamas kaip racionalus vietinių išteklių panaudojimas.

Primityvios kaimo sampratos apraiškos lemia daugelio valdymo institucijų sprendimų turinį. Netgi akademinės visuomenės atstovai neretai išreiškia nepasitenkinimą jų nuomone, per daug dideliu agrarinio sektoriaus arba jį aptarnaujančių mokslo institucijų finansavimu. Anot jų, šias lėšas derėtų skirti „aukštųjų technologijų“ kūrimui. Su tokia samprata siejasi ir nuo-

lat kartojami siūlymai uždaryti regioninius universitetus, o vienintelį dar išlikusį žemės ūkio universitetą prijungti prie technologiško – t. y. faktiškai fakulteto teisėmis. Tik pavienių entuziastų dėka dar išliko viena kita bandymų stotis, tačiau apie šio mokslo įstaigas primena tik apleisti, užkaltais langais pastatai Perlojoje (Varėnos r.), Kaltinėnuose (Šilalės r.) ir kt. Apie tai, kokią poveikį Lietuvos ūkiui galėtų turėti biotechnologijų ir atsinaujinančių energijos šaltinių tyrimai, kokią naudą valstybei atneštų ekologinio ūkininkavimo plėtra, kaip galima optimaliai panaudoti rekreacinius šalies išteklius, užsimenama tik epizodiškai. Ir nors maisto bei sveikos gyvensenos priemonių poreikis pasaulyje labai sparčiai auga, strateginių sprendimų šiais klausimais Lietuvoje iki šiol nėra.

Tačiau tokie sprendimai ir negali atsirasti, sutapatinus žemo urbanizacijos lygio vietovių sampratą tik su primityviai suvokiamu agrariniu sektoriumi. Tiek mūsų, tiek kitų tyrėjų duomenys rodo, kad alternatyviais neagrariniais verslais Lietuvoje užsiima apytiksliai tik 1 proc. ūkininkų. Tyrimo ir ugdymo institucijos ir toliau koncentruojamos dviejuose Lietuvos miestuose – Vilniuje ir Kaune. Čia kuriami ir nauji pramonės bei logistikos centrai. Regioniniams tyrimams tenka sudaroti tik mažytę mokslui skiriamą investicijų dalis.

Pakeisti tokį požiūrį galima tik suvokus, ką iš tikrųjų reiškia europinis kaimo plėtros modelis. Dar 1999 metais buvo paskelbtos Europos komisijos užsakymu atlikto tyrimo „Apie naująją miesto ir kaimo partnerystę. Kaimo vietovių tipologija Europoje“ (vadovas – Flavio Boscacci) išvados: „Kaimas jau nebėra žemės ūkio veiklos sinonimas. Tai sritis, pasižyminti ūkinės veiklos įvairove, įskaitant šiuolaikinę pramonę ir paslaugų sistemą. <...> Šį procesą palengvina infrastruktūros tobulinimas, naujų transporto linijų tiesimas ir geresnės galimybės pasiekti šias vietas bei naujos komunikacijos formos.“ Tačiau lietuviškų kaimo strategijų formuotojai tebesivadovauja industrinės epochos vaizdiniais. Praktiniai valdymo sprendimai grindžiami tokia Lietuvos samprata: „Vilnius, Kaunas (daugiausia tik dėl pervežimų dar prisimenama Klaipėda) ir ... provincija.“ Pastarojo dešimtmečio sprendimų analizė rodo, kad tokios sampratos šalininkų jėgos valdymo struktūrose tik gausėja. Likusi Lietuva „balsuoja kojomis“ – su lagaminėliais rankose. Kitoms valstybėms atiduodame savo išlavintus žmones, patys bandydami išgyventi iš prekybos ir pervežimų.

2. Ūkių dydis. Savarankiško ir samdomo darbo santykis

Iki Pirmojo pasaulinio karo kaimiškoji Lietuvos teritorija buvo padalinta į dvarų valdas. Dalis žemės buvo tvarkoma pagal vadinamąją rėžinę sistemą. Praeito amžiaus trečiajame dešimtmetyje įvykdžius

žemėvaldos reformą, žemė buvo išskirstyta ūkininkams ir susiformavo vienkiemių sistema. Pirmiausia žemės gavo kariai savanoriai – valstiečių vaikai, apgynę Lietuvos nepriklausomybę 1918–1919 metais. Tuo metu sukurta 159,1 tūkst. vienkiemių, o vidutinis ūkio dydis reformos pradžioje buvo 10,4 ha (Svirskis, 2008). Ūkininkai tapo pagrindine besiformuojančios vidurinėsios klasės dalimi. Gausaus žemės savininkų sluoksnio susiformavimas tapo Lietuvos pažangos varikliu. Žemės ūkio gamyba kasmet didėjo vidutiniškai 3,5–4 proc. ir sudarė apie 90 proc. viso Lietuvos eksporto.

Per nepriklausomybės laikotarpį ūkių dydis keitėsi. To meto ūkininkų liudijimu, mažesni kaip 10 ha ploto ūkiai buvo laikomi smulkiaisiais, 11–25 – vidutiniais, didesni kaip 25 ha – stambiais. Panašaus dydžio ir diferenciacijos ūkiai iki šiol yra daugelyje Centrinės ir Vakarų Europos valstybių, išskyrus kalnuotas šalis (Graikiją, Portugaliją ir kt.), kuriose ūkiai – dar mažesni.

Prasidėjus sovietinei okupacijai, Lietuvos ūkininkams teko patys skaudžiausi įsibrovėlių smūgiai. Didesnių kaip 20 ha ir samdomų darbuotojų turėjusių ūkių savininkai buvo pavadinti „buožėmis“ ir jiems buvo įvesti tokio dydžio mokesčiai, kokių sumokėti nebeįmanoma. Nuo pirmųjų okupacijos metų prasidėjo ūkininkų trėmimai – prievartiniai iškeldinimai į toliausius ir atšiauriausius SSRS rajonus, kur daugelio iš jų laukė badas ir mirtis. 1953 metais faktiškai užbaigta Lietuvos kaimo kolektyvizacija. Žemė perduota pseudokooperatiniais „kolūkiams“ ir valstybiniais „tarybiniais ūkiams. Tuo pat metu įvairiomis dingstimis vyko ir masinis vienkieminių sodybų naikinimas. Kaimų gyventojai melioracijos arba iškeldinimo iš neperspektyviomis paskelbtų vietovių priedanga buvo suvaryti į vadinamąsias brigadų ir centrines gyvenvietes – priemiesčių tipo gatves, kai tarp gretimų namų buvo paliekamas vos keleto metrų atstumas. Pradėta ir daugiabučių namų statyba kaime. Dabartiniu metu dauguma šių gyvenviečių, ypač esančių atokiau nuo miestų, neturi jokių raidos perspektyvų, yra nepatrauklios ir ženkliai tuštėjančios. Jos yra nesuderinamos su vėl atkuriamu ūkininkavimu. Nuošalesnėse vietovėse pastatyti daugiabučiai šiuo metu yra pustuščiai arba visiškai tušti ir nuniokoti.

Tačiau okupacijos pasekmės yra tokios skaudžios ir sunkiai atitaisomos, kad ūkininkų klasė atkuriamą labai sunkiai. Aneksijos 50-metis pakeitė Lietuvos gyventojų požiūrį į savarankišką verslą. Kaip rodo apklausos, daugelio šiuo metu vidurinėsios ir nemažos dalies vyresniosios kartos atstovų sąmonėje dar tebėra ryškus sovietmečių suformuotas neigiamas verslininko vertinimas. Žmogus, dirbantis savarankiškai, o ne valdiškoje įmonėje, dar iki šiol pavadinamas spekuliantu, o ūkininkas – buože. Buvęs laukininkystės brigados arba fermos darbininkas, gaunantis vargas

socialines pašalpas, net praėjus dviems nepriklausomybės dešimtmečiams, arba atsisako dirbti pas ūkininką („buožei nedirbsiu“) arba jo požiūris į darbdavį išlieka antagonistinis: kruopščiau dirba tik prižiūrimas, o elementarius darbo kokybės reikalavimus sutinka su atviru nepasitenkinimu. Gavęs pirmąjį atlyginimą, neretai jį prageria ir į darbą nebegrižta.

Šalia objektyvių aplinkybių sąlygojamų ūkininkijos atsigavimo kliūčių prisideda ir per pastaruosius du dešimtmečius padarytos labai ryškios politinės ir ekonominės klaidos: žemės pavertimas „kilnojamuoju turtu“, iki šiol nesutvarkyta agroserviso sistema, vangiai plėtojama kooperacija, akivaizdus stambiųjų ūkių protegavimas, o pastaraisiais metais ir masiškai išplitęs žemės supirkinėjimas bei perpardavinėjimas, iš aktyvios agrarinės veiklos eliminavęs kelis šimtus tūkstančių hektarų. Tarsi ir deklaruojant paramą „smulkiesiems“ (pagal šiuo metu praktiškai vis labiau įsivyraujantį kitokį skirstymą) ūkininkams, jiems tiesmukai sakoma, kad jų ūkiai laikomi nerentabiliais, t. y. neturinčiais jokių perspektyvų.

Vyresniems nei 55 metų amžiaus ūkininkams net siūlomos ilgalaikės finansinės išmokos už vadinamąjį „ankstyvą pasitraukimą iš prekinės žemės ūkio gamybos“. Jokia ekonomine logika neįmanoma pateisinti tokio atvejo, kad visiškai sveikam, neretai dar, kaip sakoma, „pačiame jėgų žydėjime“ esančiam patyrusiam ūkininkui pakišama pagunda (už visai neblogo finansinį atlygį) atsisakyti šeimai ir visuomenei naudingos veiklos. Kaip sakoma, kam dirbti, jei valdžia moka už tai, kad nedirbi. Tik absoliučia demagogija tenka laikyti išvedžiojimus, neva tokiu būdu tikimasi pagausinti jaunųjų ūkininkų skaičių. Valdymo institucijos neturi jokios teisės kištis į privataus ūkio perdavimo savininko įpėdiniams procesą. Tokie veiksmai yra antikonstituciniai. Tik pats savininkas kartu su savo šeimos nariais gali nuspręsti, kada tinkamiausias metas perduoti ūkį įpėdiniui. Paskaičiuoti, kiek valstybės išdui kainuoja tokios finansinės avantiūros, galima gana nesunkiai, tačiau kaip išmatuoti moralinę žalą visuomenei?

Viešojoje erdvėje nuolat deklaruojama, kad agrarijame sektoriuje visiškai pakanka įdarbinti 4–5 proc. gyventojų. Mažesni kaip 30 ha, o neretai ir 50 ha ūkiai vadinami smulkiaisiais, o perspektyviais laikomi valdantys daugiau kaip 500 ha. Aleksandro Stulginskio universiteto specialistų skaičiavimu šiuo metu Lietuvoje yra per 700 ūkių, kurių plotas didesnis nei 1000 ha. Tačiau iš kur Lietuvoje teisėtomis priemonėmis galėjo atsirasti tokie didžiažemiai, jei žemės nuosavybė buvusiems savininkams arba jų įpėdiniams buvo atkurta, remiantis 1940 metų duomenimis? Vykdamas prieškarinę reformą dvarų savininkams buvo palikta po 80 ha ir tik gerokai vėliau šis skaičius padidintas iki 150. Pagaliau iškyla ir svarbiausias klausimas, ar bus morališkai sveika ir pilietiška tokia visuome-

nė, kurią sudarys mažytis stambiųjų ūkių savininkų sluoksnelis, o visi kiti visuomenės nariai liks tik samdomais darbuotojais?

Vienareikšmius tvirtus atsakymus į šį ir kitus susijusius klausimus randame J. P. Aleksos darbuose. Diskutuodamas su amžininkais apie ūkio dydį jis išryškina svarbiausius ekonominius skirtumus tarp pramoninės ir agrarinės veiklos, analizuodamas stambaus ir vidutinio ūkio ploto įtaką produkcijos savikainai, pastatų kainą, žemės ūkio mašinų panaudojimo efektyvumą, gyvulių priežiūros ypatumus, labai skirtingą lietuviškojo dirvožemio struktūrą, samdinio ir savininko požiūrį į darbo kokybę. Jau minėtame veikale „Lietuvių tautos likimo klausimu. I tomas. Lietuvos kaimas ir žemės ūkis“ jis rašo: „Pas mus daugely sričių žemės rūšis kinta kuone su kiekvienu žingsniu. Tuo ji skiriasi nuo Rusijos juodžemio rajonų arba Amerikos Jungtinių valstijų prerijų su jų didžiausiuose plotuose vienoda žeme. Vadinasi, mažesnis ūkis, ypač Lietuvoje, gali geriau prisitaikyti prie gamtos sąlygų, negu didesnis ūkis, kartu <...> jis gali racionaliau specializuotis“.

Autorius ypač išryškina tokius mūsų visuomenėje lyg ir seniai pamirštus ar nesvarbiais laikomus klausimus, kaip emocinis ūkininko ryšys su žeme, kurios jokiū būdu negalima vertinti tik kaip prekės, individualios sodybos reikšmė, ilgalaikis veiklos planavimas, ūkininko šeimos narių saugumo jausmas, veiklos sezoniskumas ir nenormuota ūkininko darbo diena. Išryškindamas vidutinio dydžio ūkio, kurio savininkas yra ne tik darbų organizatorius bet ir jų pagrindinis atlikėjas, ypatumus, J. P. Aleksa rašo: „Šiuo atveju viena svarbiausiųjų, gal ir pati svarbiausioji vieta priklauso darbo didesniai produktingumui vidutiniame žemės ūky. Čia žmogus, pats sau dirbdamas, dirba didesne energija ir didesniu patvarumu, negu dirbama stambiuose ūkiuose su samdininkais; jis daugiau čia sumanumo parodo, daugiau progos randasi ir ūkininko asmeninei iniciatyvai reikštis. Šie jo privalumai tuo būdu auklėjami. Stambiam gi ūky darbininkas virsta pasyviu svetimos valios ir sumanymo įrankiu“.

Ne vienoje vyriausybėje ejęs žemės ūkio ir valstybės turtų ministro pareigas, J. P. Aleksa primena, kad ypač griežtai stambaus ūkio pranašumus įrodinėjo K. Marksas ir jo pasekėjai, bet „gyvenime nieko panašaus nepasireiškė. Atvirkščiai, juo tolyn, juo labiau pradėjo aiškėti, kad <...> žemės ūky, normaliai imant pasireiškia visai kitoniškos tendencijos“, t. y. ūkių smulkėjimas, o ne stambėjimas. Tik retomis išimtimis ir labai specialiai susidėjusiomis aplinkybėmis, kai kada pasitaiko atvirkščias procesas. Bet tos išimtys nekeičia bendro vaizdo...“ Šią J. P. Aleksos išvadą ir po daugelio dešimtmečių patvirtina naujausių žymių pasaulio verslo atstovų prognozės. Antai JAV žurnale „Fast Economy“ 2006 metais buvo paskelbta ekspertų diskusijos apžvalga „Verslas 2016“. Joje

sakoma, kad per artimiausią dešimtmetį „žemės ūkio sektorius patirs esminius pokyčius, nes nauja vartotojų karta pareikalaus aukštesnės produktų ir paslaugų kokybės. Smulkūs lankstūs ūkiai įsivyras rinkoje, tiekdami šviežius ekologiškus produktus.“

Savo darbuose J. P. Aleksa aptarė ir tuos atvejus, kai stambūs ūkiai gali gauti didesnę pelną, kartu išpėdamas ir apie jų labai neigiamas, neretai net pragaištingas pasekmes. Mūsų dienomis stambiųjų ūkinių darinių viešpatavimas stebimas taip vadinamose Cairns grupės valstybėse. Latifundinis ūkininkavimas čia dažnai neatsiejamas nuo didžiulių žemės plotų nualinimo, patikimos ekspertizės nepatvirtintų genetiškai modifikuotų produktų tiekimo rinkai ir vis stiprėjančio savininkų ir samdomų darbuotojų susipriešinimo, peraugančio į ilgai trunkančius kruvinus konfliktus. Gamtosaugininkai vis dažniau išpėja dėl beatodairiškai grobuoniško planetos išteklių naudojimo, siekiant trumpalaikio pelno, t. y. dėl bandymų gyventi būsimųjų žmonių kartų sąskaita.

Šio straipsnio autoriui teko dalyvauti diskusijoje, kurioje ekonomistų buvo paklausta, ar dabartinėje nesibaigiančių lenktynių azarto apimtoje visuomenėje, kurioje siekiama vis didesnio veiklos pelningumo, gali išgyventi vidutinio, gal net smulkaus, pavyzdžiui, 10 ha ūkio savininkas, nesirošiantis veltis į šias beprotiškas lenktynes, t. y. nesiekiantis „tapti milijonieriumi“. Ar gali toks ūkininkas oriai pragyventi iš savo darbo, nealindamas nei savęs, nei kitų šeimos narių nebesuskaičiuojamomis darbo valandomis ir vis didesniais krūviais, bet planuodamas uždirbti tik tiek, kad patenkintų visus būtinus poreikius: būstui, maistui, aprangai, savišvietai ir pilnaverčiam vaikų ugdymui, kultūros pažinimui, prasmingam laisvalaikio praleidimui. Pavyzdžiui, ar jis galėtų sau leisti ne darbų sezono metu išvykti atostogų į kurią nors užsienio valstybę? Taigi ar gali tokio ūkio savininkas jaustis ne eiliniu nesibaigiančių varžybų dalyviu, o savo likimo šeimininku? Gyventi taip, kad tame gyvenime būtų kai kas gražesnio ir prasmingesnio, negu nuolatinis stumdymasis alkūnėmis „laisvojoje rinkoje“?

Elementarūs skaičiavimai rodo, kad esant sąžiningiems rinkos dalyvių santykiams mūsų klimato sąlygomis atsakymas į šį klausimą turėtų būti vienareikšmiškai teigiamas. Tačiau auditorijoje, gavusioje tokį klausimą, įsivyravo ilga nejauki tylą. Pagaliau vienas iš diskusijos dalyvių ištara: „Kiekvieną, norintį taip gyventi, deja, greitai sutryptų varžybų dalyviai... Absurdo varžybų... Nes mes jau nebemokame sustoti...“ Bet jei tikrai yra taip, tai ko stebimės, kad mūsų kasdienybėje praranda prasmę net tokios sąvokos, kaip altruizmas, ištikimybė, pareiga šeimai ir valstybei, asmens garbė ir net gyvybė?

J. P. Aleksa atkreipia dėmesį ir į tokius veiksnius, kuriuos derėtų prisiminti, pavyzdžiui, šių laikų gyvulininkystės ūkių planuotojams, nuolatos pabrėžian-

tiems tariamus stambaus ūkio pranašumus. Mėgstančius postringauti apie gyvulių gerovę turėtų paskatinti susimąstyti šie jo teiginiai: „Gyvulių ūkyje pirmon eilėn reikšmės turi ne masiniai gamybos būdai, o individualūs apie gyvulį rūpestis. Dėl melžiamų karvių, sakysime reikalinga ne tik žinoti kiekvienos karvės veislės savybes, jos gyvą svorį, jos kiekvienu momentu pieningumą, bet ir individualius duomenis dėl jos sveikatos, jos individualių savybių, dargi jos būdo ir sulig tuom taikinti karvės šėrimą ir visą jos užlaikymą. Tas gi viskas geriau tinka smulkiame ir vidutiniame žemės ūky, kur šeimininkas turi progos ir galimybės kuo geriausiai savo gyvulius pažinti ir dėl jų savo didžiausią asmeninį rūpestingumą rodyti, negu stambiame ūkyje su samdomu ir, be to, gan dažnai besikeičiančiu personalu“.

Šie teiginiai, pabrėžiantys ypatingai subtilius ūkininko elgsenos ypatumus, šių dienų skaitytoją nejučiomis priverčia susimąstyti apie vis įkyriau stambiojo verslo brukamą žmonių standartizaciją ir unifikaciją ne tik per nuolat reklamuojamą „madingą“ masinio vartojimo produkciją, bet ir nuasmenintos „tipinės“ elgsenos bruožus. J. P. Aleksa įspėja: „Automatų žmonija neišvengiamai turi krypti į katastrofas, eidama ne gyvosios tikrybės kūrybos, o vien dienos momentų tenkinimo kryptimis. <...> Įsigali vis labiau užnuodyta atmosfera, medžiaginių gėrybių ir atitinkamų pramogų geidimas, valdžios troškimas ir komanduoti aistra, kito kitu nepasitikėjimas ir kits kito prisibijojimas. Nėra nuodėmių, kurių nedrįstų vykdyti toksai ekszmogus, nors jis neretai su patosu kalba apie kitų nedorybes“.

Daugiausia dėmesio J. P. Aleksa skiria socialinių grupių santykiams, nagrinėdamas labai skirtingą savininko ir samdomo darbuotojo statusą, išryškindamas jų elgseną sąlygojančias aplinkybes ir galimų konfliktų priežastis, perspėdamas apie pavojus, kylančius valstybei, kurioje vyrauja samdinių darbas. Jo nuostata – ypatingai nuosekli: reikia kurti ne samdinių, o savininkų visuomenę. Tuo ir paaiškinami jo primygtiniai raginimai leisti laisvai plėtotis smulkiąjam ir vidutiniam verslui, t. y. turėti kuo gausesnį savarankiško verslo savininkų sluoksnį. Lietuvos aneksijos laikotarpis labai įtikinamai parodo, kaip greitai galima sugriauti pilietinę visuomenę, pavertus jos narius bežemiais ir benamiais, t. y. samdiniais. Juk koks skirtumas samdiniui, kur ir kam dirbti, nes lieka tik vienas pasirinkimo motyvas: eiti ten, kur šiuo momentu daugiau moka.

J. P. Aleksa apie savininko ir samdomo darbuotojo statuso skirtumus, jų įtaką darbo kokybei, poveikį visuomenei ir asmenybei kalba visuose savo darbuose, išskirdamas šiuos klausimus kaip svarbiausią visuomenės raidos temą. Jau minėtame veikalo „Lietuvių tautos likimo klausimu“ I tome apibūdinami tuometiniai

kaimo raidos uždaviniai: „Šiandien mes: didiname žemės savininkų skaičių; žemės valdymo santykius tvarkome taip, kad žemės valdymo srity nepalikėtų nieko neaiškaus, kad nė vieno žemės sklypelio nepalikėtų be neginčytino savininko ir kad kiekvieno žemės savininko sklypas turėtų aiškiai ir neginčytinai nustatytas sienas, kad mūsų žemininkai (t. y. žemių savininkai arba ūkininkai) niekieno nesloginami galėtų savo ūkius tvarkyti, dedant tan darban kuo daugiausia energijos, iniciatyvos bei sumanumo.“ Jis primena, kad „mūsų ūkininkai yra tas Lietuvos gyventojų sluoksnis, kuris savo pajamas labiau už visus kitus mūsų krašto sluoksnius linkęs yra dėti į gamybą, o ne į vartojimą.“

Skyriuje „Gamintojo ir vartotojo būdų skirtumai“ pabrėžiama: „Bet kurios įmonės samdomasis darbininkas ar tarnautojas tos įmonės darbų eigoje yra pasyvus svetimos valios vykdytojas. Nuo jo norų nepriklauso įmonės veikimo kryptis, jos tobulinimas ir t. t. Samdininko didesnis asmeninis darbštumas bei sąžiningumas dažniausia negerina jo asmeninės būklės, jo asmeninei iniciatyvai reikštis paprastai dargi progos nėra. <...> Neretai juo mažiau samdininkas turi valios ir iniciatyvos, juo jis laikomas tinkamesnis įmonės reikalams, juo geresnis jos įrankis. Darbininkų valia ir iniciatyva reiškiasi ne įmonės darbo srity, o (šiandieninę terminologiją vartojant) kovoje su samdytoju už aukštesnį darbo atlyginimą, trumpesnę darbo dieną ir pan. <...> Šioje vartojimo ir samdomojo darbo atmosferoje XIX šimtmečio ir išaugo ta dabar tiek garsi vadinamųjų darbininkų ir kapitalistų „klasių“ kova. <...> Ūkininko padėtis dėl darbo ir gamybos – visai skirtinga nuo samdininko padėties. Čia visų pirma nuo paties ūkininko asmeninio darbštumo, sumanumo bei iniciatyvos priklauso jo gerovė.“

J. P. Aleksa išryškina visiškai skirtingą savininko ir samdomo darbuotojo darbo sampratą: „Darbas ūkininkui nėra koks priešas, kaip neretai būna su samdininku, o jo draugas, jo gerovės kūrėjas. Tat jam yra ne skaudi prievarta, dargi ne vien jo gerovei kurti priemonė, bet ir jo kūrybinėms jėgoms reikštis bei joms auginti priemonė (mūsų išryškinta – J. J.). <...> Ūkininkui labai didelės svarbos turi bendra visuomeninė (imant čia ir valstybinę) tvarka.“ Skyriuje „Darbingumo klausimu“ jis pabrėžia: „Neišvystę savo tautos darbingumo, neišauklėję ir neišplėtę savo gamybinių bei kūrybinių jėgų, mes kartu negalėjome nei savo kultūros tinkamai išauginti, nei dargi medžiaginių turtų savo krašte prisigaminti. <...> Trys momentai, būtent kūrybinės krypties mūsų tautoje išsigalėjimas, darbo (fizinio ir intelektualaus) produktyvumo kilimas ir žemės ūkio plėtotė pas mus tiek glaudžiai tarp savęs yra susimezge, kad ir tikrųjų žymia dalimi sudaro lyg vieną klausimą, vieną reikalą. Visiškai neabejotinai aišku, kad tai ne tik pats pirmaeilis, pagrindinis lietuvių tautos gyvybės (mūsų išryškinta – J. J.) reikalas, bet kad tai mūsų tautos reikalų veik visuma...“

Tiek mūsų, tiek ir daugelio kitų autorių (E. Aleksandravičiaus, V. Rubavičiaus, S. Janeliūno, Z. Norkaus, J. Baudrillard ir kt.) tyrimai patvirtina J. P. Aleksos teiginį, kad perėjimas nuo samdinių prie savarankiškų ir kūrybiškų savininkų visuomenės yra pats svarbiausias, nors ir sudėtingiausias uždavinys. Vartotojų visuomenė, kurią valdo ypatingą galią įgijusios biurokratinės struktūros, niekaip negali tapti pilietiška, suvokianti tautos ir valstybės perspektyvas. Vis didėjantis gyventojų nevalyvumas, nepagarba vienas kitam, krašto gamtai ir istorijai, smarkiai smunkantis bendrasis, o ypač humanitarinis išprusimas ir bet kurių taisyklių nesilaikymas yra sąlygojamas vis prastesnio savo pačių gyvenimo prasmės suvokimo.

3. Ūkinės veiklos diversifikacija

Europinio kaimo plėtros modelio diegimas skatina žemo urbanizacijos lygio ir atokesnių vietovių raidos perspektyvas vertinti pagal jų ūkinės veiklos įvairinimo galimybes. Atkurti pastaruoju metu drastiškai sunykusį šių vietovių ekonominį ir kultūrinį gyvybingumą galima plėtojant alternatyvius žemės ūkiui, t. y. neagrarinius verslus. Naujausi technologiniai, ekonominiai ir socialiniai pokyčiai atveria naujas verslo diversifikacijos galimybes. Šiaulių universiteto Kaimo plėtros tyrimų centro 2005–2011 metų tyrimai rodo, kad naujosios verslo plėtotės tendencijos, besiremiančios šiuolaikinėmis komunikacinėmis technologijomis, labai išplečia darbo namuose ir mažųjų įmonių steigimo galimybes nedideliuose miesteliuose ir kaimo gyvenvietėse. Išplėtotą transporto ir telekomunikacijų sistema suteikia galimybę steigti įmones, kuriose diegiamos pažangiausios technologijos, ir nuo didžiųjų centrų nutolusiose vietovėse. Būtinybė žymiai efektyviai naudoti vietinius išteklius ir atsinaujinančius energijos šaltinius taip pat sukuria palankią aplinką ūkinės veiklos įvairinimui. Savo ruožtu, toks veiklos įvairinimas, besiremiantis naujų darbo vietų kūrimu išsilavinusiems žmonėms, didina šių vietovių patrauklumą ir ekonominį bei sociokultūrinį jų potencialą.

Kaimo ūkinės veiklos diversifikacijos idėjos buvo aktualijos ir prieškarinio Lietuvoje. Giliai suvokdamas jų reikšmę J. P. Aleksa darbe „Ūkininko ūkis ir ūkininkas XX a. viduryje“ rašė: „Ne tik 18, bet ir 19 amžiuje, beveik iki pat jo pabaigos, iš ūkininko žinios išeidavo daugybė verslų. Seniau ūkininkas nebuvo vien žemės ūkio produktų žaliavos gamintojas, bet ir jų apdirbėjas <...> Vėliau produktų apdirbimas pradėjo iš ūkininkų rankų išsprūsti. Pradžioje – į amatininkų rankas, o vėliau iš dalies ir į apdirbamosios pramonės sritį. Ūkininkas vis labiau likdavo vien prie žemės ūkio gamybos siaura žodžio prasme, vien žaliavos gamintojas. Bet vėliau čia pradėjo vykti pakitimų. Kooperacijos ir kitoms ekonominėms ūkininkų organizacijoms besiplečiant, į ūkininko žinią ėmė grįžti dauguma verslų <...>.“

Aptardamas verslo įvairinimo galimybes J. P. Aleksa atkreipia dėmesį į transporto sistemų tobulėjimą, naujas energetinio aprūpinimo galimybes, informacijos perdavimo sistemų plėtrą ir vis didėjantį tautos išprusimo vaidmenį, primindamas, kad visa tai turi „ir decentralizacijos momentų“. Todėl ir atokesnių vietovių ūkinė veikla galėtų būti žymiai aktyvesnė ir įvairesnė. O tai savo ruožtu sąlygotų ir gausesnį vietinės inteligentijos formavimąsi.

Viena iš didžiausių kliūčių mažiau neurbanizuotų ir atokesnių vietovių pažangai J. P. Aleksa laiko pačių gyventojų pasyvumą, nepakankamą domėjimąsi naujovėmis, neryžtingumą, įsisėnėjusius mąstymo stereotipus. Jis primena: „Vidutiniškai imant, daugiau kaip 80 % iš savo gaminių ūkininkas patsai sunaudoja savo ūky, ir tik 10–20 %, retai daugiau gaminama rinkai, tuo tarpu, kai danas ūkininkas rinkai atiduoda dažnai ir daugiau kaip 50 % savo gaminių. Pinigų mūsų ūkininkas tebeieško dažnai tik iš grūdų, linų ir arklių, kaip tat jis darydavo ir prieš kelis šimtus metų.“ Viena iš efektyviausių priemonių, padedančių keisti šį požiūrį, laikydama kooperaciją, J. P. Aleksa pažymi: „reikia, kad ūkininkų kolektyvinė (bendron) žinion grįžtų ne tik produktų apdirbantieji verslai (pieno perdirbimas ir pan.), bet ir atitinkamos prekybos, kredito ir t. t. sritys“.

Dabartiniu metu yra žymiai didesnės verslo diversifikacijos galimybės, negu prieš 7–8-ojo dešimtmečius. Neagrariniai ir vadinamieji netradiciniai agrariniai verslai turi būti plėtojami, atsižvelgiant į naujus vartotojų poreikius, sparčiai kintančią rinkos situaciją, globalizacijos įtaką. Tarp tokių perspektyvių plėtros krypčių matome:

1) ekologiškų maisto produktų, natūralių maisto papildų ir iš organinių medžiagų pagamintų medikamentų, drabužių ir kitų buities reikmenų (baldų ir kt.) gamybą;

2) platesnį natūralių medžiagų (molio, šiaudų, rąstų, lentų ir pan.) panaudojimą būstų statybai, remontui ir rekonstrukcijai bei steigiant vadinamąsias ekologines gyvenvietes;

3) įvairesnį krašto rekreacinių išteklių panaudojimą, plėtojant agroturizmą, pažintinį turizmą, relaksacinę ir reabilitacinę veiklą, steigiant sveiką gyvenimą propaguojančias stovyklavietes ir naujas sporto bazes, kuriant mažus viešbučius, motelius, kempingus ir pan.;

4) augantį socialinių paslaugų (vaikų ir paauglių popamokinio ugdymo, neįgalųjų, ligotų ir senyvų asmenų priežiūros ir pan.) poreikį;

5) konsultacinių ir kitų paslaugų (teisės, verslo, medicinos, vertimo, reklamos priemonių kūrimo ir pan.) populiarėjimą;

6) statybos, būsto ir gamybinių patalpų remonto bei rekonstrukcijos darbus;

7) buitinio aptarnavimo paslaugų (transporto priemonių aptarnavimo ir remonto, agroserviso paslaugų ir žemės ūkio technikos bei buitines reikmenų remonto, drabužių modeliavimo ir t. t.) plėtrą.

Verslo diversifikacija leidžia spręsti dar vieną problemą – sumažinti agrarinės veiklos sezoniškumą, kuri savo laiku yra pastebėjęs J. P. Aleksa, sakydamas, kad „žiemos metu dauguma mūsų ūkininkų yra mažadarbiai <...> daugelis mūsų kaimiečių verčiasi kuone išimtinai vasaros darbais. Ateityje, kitaip susitvarkius, šitie šimtai milijonų darbo valandų galėtų duoti šimtus milijonų litų metinių pajamų. Šitai „mažadarbei“ panaikinti – pagrindinė šiuo metu priemonė yra išplėsti atitinkamas namų pramonės šakas.“ Jis atkreipia dėmesį į dar vieną problemą, kuri, beje, yra labai aktuali ir mūsų dienomis: „Šiandien tūkstančiai šiek tiek prasilavinusių mūsų mokyklose jaunuolių ieško, bet labai dažnai neberanda tarnystės, darbo. <...> Tuo tarpu darbo iš tikrųjų yra be galo daug. Daugybę ūkio šakų galima būtų organizuoti ir plėsti, jeigu turėtume pakankamą skaičių savarankaus darbo inteligentų.“

Numatydamas galimus pokyčius, J. P. Aleksa teigia, kad „žymią ūkininkijos dalį turime išmokyti dirbti ir kituose ne žemės ūkio versluose, pradėjus pirmiausia nuo naminės pramonės sričių. Ateityje, be abejo, bus ir kitų galimų, bet jų tuo tarpu neminėsiu, nes ir naminės pramonės reikšmė mūsų kraštui mūsų inteligentijos dar labai blogai suprantama.“ Taigi jis vėl atkreipia dėmesį į būtinybę keisti viešąją nuomonę apie žemo urbanizacijos lygio vietovių perspektyvas: „Dargi ir tinkamos į tai daugumos kaimiečių ir inteligentijos pažiūrų neturime. Toji pažiūra kiek panaši į tai, kaip 19 amžiuje buvo žiūrima apskritai į žemės ūkį, kaip į labai prastą verslą, kuriam galima palikti patį negabiausią savo vaiką.“

J. P. Aleksos darbų analizė rodo, kad daugelis jo idėjų praaugo savo laiką ir tebėra aktualijos net po daugelio dešimtmečių. Jos nagrinėjamos ne viename Lietuvos (ir ne tik jos) universitete, surašomos ten jų pasekėjų ir pradėtų darbų tęsėjų. Tarp jų pirmiausia tektų paminėti jau į amžinybę išėjusius profesorius – Antaną Stancevičių ir Mečislovą Treinį, Aleksandro Stulginskio universiteto profesorius – Algirdą Motuzą ir Joną Čapliką bei Vilną Atkočiūniene, Latvijos žemės ūkio profesorius Voldemarą Strikį. J. P. Aleksos atminimą pagerbia ir iš jo darbų naujų idėjų semiasi dabartinio laikotarpio žemės ūkio ir kaimo plėtros organizatoriai, tarp kurių ypač išsiskiria ministras Kazys Starkevičius. Šios idėjos tarsi aidu atsišaukia ir kitų mokslo sričių atstovų – Leono Jovaišos, Romualdo Grigo, Alvydo Jokubaičio ir kt. – darbuose.

Šiaulių universitete rengiamos kasmetinės tarptautinės mokslinės konferencijos „Šiuolaikinio kaimo vizija“, nuo 2008 metų nominuotos Jono Prano Aleksos vardu. Šie tarpdalykiniai mokslininkų forumai padė-

jo ne tik ir prievartinės užmaršties sugrąžinti žymaus mokslininko ir visuomenės veikėjo vardą, bet ir analizuoti galimybę pritaikyti jo idėjas šių dienų Lietuvos pažangai.

Išvados ir rekomendacijos

1. Dėl susiklosčiusių sudėtingų politinių ir ekonominių aplinkybių šių dienų Lietuvai tenka iš naujo atrasti prieškarinio Lietuvos ilgamečio žemės ūkio ir valstybės turtų ministro, ekonomisto ir sociologo Jono Prano Aleksos mokslinį palikimą, sukauptą daugiausia dvidešimtojo amžiaus trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje, ir jį pritaikyti formuojant šių dienų kaimo plėtros politiką bei modernios valstybės viziją. Jo idėjos ypatingai aktualios nagrinėjant savarankiško ir samdomo darbo santykio, ūkių dydžio, agrarinės veiklos turinio, miesto ir kaimo partnerystės klausimus.

2. Lietuva, formuodama savo raidos strategiją, šiuo metu susiduria su analogų neturinčiais ekonominės, socialinės ir kultūrinės situacijos pokyčiais. Vienu iš svarbiausių strateginių uždavinių yra pilietinės visuomenės ugdymas. Dabartinė Lietuvos piliečių dauguma turi iš naujo apmąstyti savo santykius su tauta ir valstybe, suvokti gimtojo krašto reikšmę asmenybės raidai, ieškoti galimybių tapti savarankiškais būsto (sodybos) ir verslo strategijos kūrėjais, aktyviais socialinių, ekonominių, kultūrinių ir politinių procesų dalyviais.

3. Dabartinėje visuomenėje yra išplitusios primityvios individualistinės nuostatos, kai visi poelgiai vertinami tik vartotojiškos asmeninės naudos aspektu. Nemaža Lietuvos dabartinės visuomenės dalis nesuvokia asmenybės ir valstybės ryšių turinio, netapatina savęs su savo valstybe, o sąvoką „valstybė“ prilygina „valdžios“ sąvokai. Paspirtinti pilietinės visuomenės formavimąsi gali ir susipažinimas su nepriklausomos (1918–1940 m.) Lietuvos vidaus ir užsienio politikos formavimosi principais, to laikotarpio pilietinėmis tradicijomis, dėl okupacijos nebesuspėtomis įgyvendinti ilgalaikėmis strategijomis.

4. Viena iš didžiausių kliūčių šiuolaikinei kaimo plėtrai yra urbanizacijos suformuota ir iki šiol visuomenėje išlikusi primityvi miesto ir kaimo vaidmens samprata, sunkiai suvokiamos kaimo ūkinės veiklos diversifikacijos ir modernios miesto–kaimo partnerystės galimybės. Kaimo vaidmens sutapatinimą su agrariniu sektoriumi dar labiau pagilino sovietinės aneksijos laikotarpis, jo metu įvykdyta žemės nacionalizacija, ūkininkų sluoksnio sunaikinimas ir masinis gyventojų pavertimas valstybinių įmonių samdomais darbuotojais.

5. Primityvi kaimo vaidmens samprata sąlygoja ir valdymo institucijų sprendimų turinį. Nepakankamai įvertinamos galimybės žemo urbanizacijos lygio vietovėse plėtoti biotechnologijų ir atsinaujinančių

energijos šaltinių tyrimus, tradicinį ekstensyviųjų ūkininkavimą pakeisti ekologiniu, optimaliai panaudoti rekreacinius išteklius. Kaimo ūkinės veiklos griūtis sąlygojo visuomenės nusivylimą ir masinę emigraciją.

6. Siekiant atkurti pilietinę visuomenę, būtina keisti požiūrį į smulkųjų ir vidutinių verslą, teikti realią pagalbą šeimoms ūkiams, sukurti neagrarinio ir netradicinio agrarinio verslo plėtros strategijas, nutraukti spekuliacijas žeme ir likviduoti jų pasekmes, darančias žalą ne tik agrariniam sektoriui, bet ir valstybės teritorijos vientisumui.

7. Valstybės strategijoje didžiausią dėmesį skirti piliečių emocinio ryšio su žeme atkūrimui, tautos kultūros ir visuomenės patriotiškumo puoselėjimui. Sudaryti galimybę kuo didesniai skaičiui piliečių įsigyti žemės valdą, skirtą erdviai, šiuolaikiškos sodybos kūrimui. Teikti valstybės paramą šiuolaikinių ekogynviečių kūrimui, joms skiriant sklypus teritorijose, esančiose tiek šalia magistralinių, tiek ir šalia rajonų kelių. Apsaugoti laikinai uždaromų švietimo, sveikatos apsaugos ir kultūros įstaigų turtą, nekeičiant jų teritorijos plano ir pastatų paskirties.

8. Parengti išsamią valstybės rekreacinių išteklių studiją ir jų operatyvaus panaudojimo programą, pasitelkiant Vietos veiklos grupes (VVG), vietines bendruomenes ir kitas nevyriausybinės, visuomeninės organizacijas.

Šaltiniai

1. Lietuvos Respublikos kūrėjų ir tautos kultūros ir meno darbininkų albumas (1921, 1990). Fotografuotas leidinys. Kaunas.
2. Lietuvių enciklopedija. (1953). I tomas. Vyriausiasis redaktorius – Vaclovas Biržiška. Lietuvių Enciklopedijos leidykla. Leidėjas – Juozas Kapočius. So. Boston, Mass., USA.
3. Lietuvių enciklopedija. (1969). XXXVI tomas. Papildymai. Redaktorius – Juozas Girnius. Lietuvių Enciklopedijos leidykla. Leidėjas – Juozas Kapočius. So. Boston, Mass., USA.
4. Kasperavičiūtė, V. (2011). *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
5. Aleksa, J. (1999). *Ūkio, mokslo ir valstybės baruose.* Sudarytojas Mečislovas Treinys. Vilnius, UAB „Nir-medas“.
6. *Valstybininkas ir mokslininkas Jonas Pranas Aleksa. Žvilgsnis iš dabarties: straipsnių rinkinys.* (2011). Sudarytojai: Valentinas Aleksa ir Jonas Čaplikas. Aleksandro Stulginskio universitetas.
7. 2-oji Jono Prano Aleksos tarptautinė mokslinė konferencija „Šiuolaikinio kaimo vizija“. (2009). Sudarytojas Jonas Jasaitis.
8. Vieninga gyvybinė erdvė. 3-oji Jono Prano Aleksos tarptautinė mokslinė konferencija „Šiuolaikinio kaimo vizija“. (2010). Autorius ir sudarytojas Jonas Jasaitis.
9. Svirskis, A. (2008). Lietuvos kaimas: žvilgsnis į istoriją, dabartį ir ateities viziją. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2(11).
10. Treinys, M. (2011). *Tautos ir jos žemės jungtis.* Sudarytojai: Elena Treinienė ir Algirdas Juozas Motuzas. Aleksandro Stulginskio universitetas.
11. Aleksandravičius, E. (2010). *Išblukęs žodynas.* Vilnius: Versus aureus.
12. Baudrillard, J. (2010). *Vartotojų visuomenė.* Vilnius: Kitos knygos.
13. Jakeliūnas, S. (2010). *Lietuvos krizės anatomija.* Vilnius: Kitos knygos.
14. Jovaiša, L. (2009). *Gyvenimo sėkmės ugdymas.* Vilnius: Agora.
15. Jovaiša, L. (2010). *Auklėjimas tautai.* Vilnius: klubas „Savastis“.
16. Rubavičius, V. (2010). *Lietuva: korupcinė demokratija.* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
17. Norkus, Z. (2008). *Kokia demokratija, koks kapitalizmas.* Vilnius: Vilniaus universitetas.
18. *Towards a New Urban Rural Partnership in Europe.* (1999). A Typology of Rural Areas in Europe. Project Director: Flavio Boscacci. Milan.
19. Lietuvių kalbos ir literatūros likimas mokykloje. (2011). Parengė Regimantas Tamošaitis. Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraštis „Metai“.

Jasaitis, J.

Creation of Rural Development Policy by Implementation of Jonas Pranas Aleksa Vision of Lithuania

Summary

The article deals with the possibilities for contemporary implementation of the scientific heritage of Lithuania's former long-term Minister of Agriculture and State-owned treasures, collected mostly during the 2nd and the 3rd decades of last century. Jonas Pranas Aleksa is a famous economist and sociologist, Professor of Vilnius University and Soviet-era Siberian sufferer. He was among the first organizers of the democratic land reform in the independent Republic of Lithuania in 1918-1940, i.e. before the Soviet occupation. This reform has stimulated a creation of rural

grange system and determination of the rational size of farms. J. P. Aleksa is also known as a creator and the first President of Lithuanian Chamber of Agriculture, an author of many scientific publications on agricultural and rural development issues. He used to analyze the role of farmers in the modern society, discrepancy between social statuses of owners and hired workers, possibility for economic activity diversification in low urbanized and remote areas. Professor J. P. Aleksa also described a significance of small and medium self-owned businesses for a personality and the

whole democratic society. He has proven the importance of small and medium businessmen for the development of civil and patriotic society. J. P. Aleksa has also described the main obstacles for the formation of the modern rural development strategy. He has shown an archaic notion of rural areas as the biggest cumber for the implementation of the new strategy in remote and low urbanized and sparsely populated localities.

All these issues are extremely relevant to the modern rural development after the restoration of Lithuania's independence in 1990. Lithuanian society has to reevaluate the scientific heritage and past experience of the independent Republic of Lithuania (1918–1940) and to examine the contemporary experience of the Western European countries in sustainable development of regions with the different level of urbanization. The main obstacle for the realization of new strategies in Lithuania also lies in the old-fashioned view to agrarian sector and current possibilities of rural areas. Education of civil society in the post-soviet regions

has to be recognized as the most difficult challenge to the restoration of democracy. The current situation in Lithuania's low urbanized and remote areas should be seen as extremely complicated. The population in these localities is waiting for radical economic and social changes to avoid the stagnancy and to start the implementation of new rural development policy. It has to include the wide diversification of economic activity, creation of new jobs, planning of modern settlements and homesteads for educated people, etc. One of the most important issues for the new social policy lies in the amplification of citizens with native land and their own state. Increasing in the number of land owners can serve as one of the most powerful factors for the revaluation of people notions and creation of the new citizen's position. Rural areas have to become a valuable part of the overall state economy.

Keywords: family farm, rural development, business owner, hired worker, rural economy, diversification of economy, scientific heritage, post-soviet region, strategy.

Straipsnis recenzuotas.

Straipsnis gautas 2011 m. rugsėjo mėn., straipsnis priimtas 2011 m. lapkričio mėn.

The article has been reviewed.

Received in September 2011; accepted in November 2011.